

Прегледни чланак

UDK 91:929 Радовановић В.
91:929 Цвијић Ј.
911.3 Цвијић Ј.
Review article

Стеван М. Станковић

ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ О ЈОВАНУ ЦВИЈИЋУ

Само је објективношћу научног мишљења, неумитношћу и неустрашивошћу научног суда, борбом за научну истину, онда када је наука имала реч, Цвијић могао истински послужити науци и култури, својој земљи и народу, човечанству. Јер је научна истина једна и недељива, а она је та – на ма колико да се, помоћу мисли и речи светлих глава човечанства, мучно пробија кроз мрак незнања и џунглу предрасуда и неистина – једино је истина та која коначно односи победу, која обезбеђује прогрес.

Војислав С. Радовановић, 1958. године

Извод: Војислав С. Радовановић, географ, висок научни ниво постигао је истражујући бројне и разноврсне појаве и процесе из домена антропогеографије. Био је сарадник Јована Цвијића и добар познавалац његовог стваралаштва. Докторску дисертацију под насловом Тиквеш и Рајец одбранио је 1924. године. Животну и научну каријеру завршио је као редовни професор Универзитета у Београду и дописни члан Српске академије наука. Свом узору, Јовану Цвијићу, одужио се књигом Јован Цвијић, која је на 223 стране публикована 1958. године. Богатство садржаја књиге потврђују подаци и анализе о пореклу и младости Јована Цвијића, општим антропогеографским истраживањима, антропогеографско-етнографским проматрањима, освртима и критикама, ширини научног погледа, објективности научног мишљења, почастима и признањима.

Кључне речи: Војислав С. Радовановић, Јован Цвијић, географија, антропогеографија.

Abstract: Vojislav S. Radovanović, geographer, reach high scientific level in exploring numerous and various phenomenon and processes in the field of Antropogeography. He worked with Jovan Cvijić and he was connoisseur of his work. The PH disertation „Tikveš and Rajec“ he defend in 1924. He was full time professor at the University of Belgrade and corresponding member of Serbian Academy of Science. Vojislav S. Radovanović was a great admirer of Jovan Cvijić, and he wrote a book „Jovan Cvijić“ which has 223 pages and was published in 1958. The richness of the content of the book is confirmed by data and analysis about origin and youth of Jovan Cvijić, has work on antropogeographie and ethnographic topics, reviews and critics, width of scientific view, objectivity of scientific approaches, honours and records.

Key words: Vojislav S. Radovanović, Jovan Cvijić, Geography, Anthropogeography.

Увод

Војислав С. Радовановић (27. јануар 1894. – 26. април 1957) је рођен само годину дана касније од времена када је Јован Цвијић у Бечу одбранио докторску дисертацију и по доласку у Београду именован за професора Велике школе, када је основао Географски завод Велике школе, претечу данашњег Географског факултета Универзитета у Београду. Географију је студирао током тешких предратних и ратних година Првог светског рата, када се само повремено сусретао са Јованом Цвијићем, најпре као његов студент, а касније као његов сарадник. Могуће да су сусрети били ретки, јер је Јован Цвијић извесно време, после балканских ратова и за време Првог светског рата, живео у иностранству, а факултет није радио. Уз то, Војислав С. Радовановић је извесно време радио у Скопљу и Загребу, те су сусрети са Јованом Цвијићем били најпре повремени, а од доласка у Београд, чести и одвијали се у Географском заводу, све до Цвијићеве смрти 1927. године. У анализи стваралаштва Јована Цвијића, Војислав С. Радовановић, реално прилази чињеници да је од првих научних радова великог научника до његовог доба прошло више од 60. година, а до наших дана готово 13 деценија.

Уважавајући време, догађаје и услове под којима се Јован Цвијић школовао и под којима је радио, испољава све принципе реалности, научне анализе и критичког осврта. Не пренебрегава да каже да је „Ту и тамо велики научник падао у неку врсту националног трансa, када би расправљао о извесним питањима и економским збивањима земље. У тим моментима, заборављајући се, истицао је великосрпску ноту на рачун малих суседних балканских народа. Тако, као што смо споменули Цвијићево гледиште и поставку коју је назвао етнографском нужношћу, када је третирао географско проширење Србије на рачун Албаније.“ Наравно, Војислав С. Радовановић зна да Јован Цвијић није био ни националиста, ни шовиниста, већ истакнути патриота, који је речима и делима то увек и свуда показивао.

Стваралаштво Војислава С. Радовановића

Војислав С. Радовановић је студије географије завршио 1921. године и постао суплент гимназије у Скопљу. Те године Јован Цвијић је постао председник Српске краљевске академије и на тој дужности остао до смрти 1927. године. Време је то најплодоносније сарадње два врсна научника, који су, на посебан начин, допринели унапређењу антропогеографије као географске научне дисциплине. Део тога Војислав С. Радовановић је реализовао као кустос музеја у Скопљу, уредник Годишњака тог музеја, уредник Гласника Скопског научног друштва и Зборника радова Географског института ПМФ у Београду. Познат је као покретач и организатор проучавања антропогеографских појава, процеса и догађаја у Македонији и на Косови и

Метохији. Активно је учествовао у раду Међународног конгреса слависта у Варшави 1934. године и председавао привредно-географском секцијом Конгреса словенских географа и етнографа у Бугарској 1936. године.

На иницијативу Јована Цвијића, Војислав С. Радовановић је изабран за асистента Географског завода, али је у наставничка звања биран на Универзитету у Скопљу, где је по упутствима Јована Цвијића 1924. године учествовао у оснивању Географског друштва, чији је секретар и потпредседник био од 1926. до 1934. године. Од тада, до средине јануара 1927. био је близак сарадник Јована Цвијића, под чијим се утицајем определио за антропогеографска истраживања, у којима је достигао и у неким елементима прстигао свог учитеља. Од 1931. до 1936. године био је члан управе Српског географског друштва у Београду.

Докторску дисертацију под насловом Тиквеш и Рајец, која је имала 436 страна, одбранио је 1924. године и исте године објавио у едицији Српске академије наука Насеља и порекло становништва, књига XVII, страна 129-565. Антропогеографска истраживања Тиквеша и Рајца почео је као студент географије, под јасним утицајем Јована Цвијића. Докторском дисертацијом представио се као даровит Цвијићев ученик и темељит, систематичан истраживач. Наведеном студијом, и касније објављеним радовима, Цвијићева антропогеографска школа подигнута је на највиши могући ниво. Као поборник антропогеографских идеја и јединства географске науке, испољавао је све особености модерног научника, вишеструко значајног за афирмацију географије, посебно антропогеографије и етнологије, јер се супротстављао учењима која су настојала да природу отргну од човека и људског друштва.

Војислав С. Радовановић је добро знао да је Јован Цвијић још на почетку антропогеографских истраживања Балканског полуострва јасно указивао на разноврсност појава и процеса које треба научно објаснити, тј. утврдити узроке таквом стању, посебно на плану разлика у етничком саставу становништва, различитости историјске прошлости и утицаја цивилизација. „Да би се то све проучило, утврдило, испитали географски утицаји средине на ове појаве, посебно на друштвено-историјске факторе који делују у исто време, било је потребно више личног напора самог Цвијића, а такође увођење у научна истраживања и већег круга научних истраживача. И сва та претходна истраживања, која се, пре свега, односе на сакупљање потребне грађе, требало је неупоредиво више времена и сарадње са другима него што је изискивало његово проучавање из физичке географије. Радећи на два колосека, личним истраживањем приликом својих научних екскурзија по Балканском полуострву и путем анкетаирања преко научних сарадника, Цвијић је долазио до потребних података и чињеница, на основу којих је могао да припреми своје велике радове из антропогеографије.“ (Чубриловић, В. 1987).

Као научник, антропогеограф и универзитетски професор антропогеографије, Војислав С. Радовановић је постигао резултате трајне вредно-

сти, те је и данас цитиран. Слично Јовану Цвијићу, научним аргументима се супротстављао оним учењима која су настојала да се природа третира независно од човека и друштва, тј. да се изолују природни од друштвених фактора у животној средини. Године 1952. у расправи Поводом једног новог прилога о променама и развоју географске средине (Гласник Етнографског института Српске академије наука, књига I, стране 297-340), истичу Владимир Ђурић и Михајло Костић, Војислав С. Радовановић је указао на појаву застрањивања и тенденцију неоправданог изолованог сврставања физичке географије у групу природних наука и економске географије у групу друштвених наука, што је пренебрегавање јединства, комплексности и узајамних сложених веза између природе и друштва. Таквим ставом био је на страни ставова Јована Цвијића, које је овај презентирао неколико деценија раније и који се и данас уважавају као научно оправдани и једино истинити.

Војислав С. Радовановић је уважавао комплексност и узајамне односе спајања и прожимања између природе и људског друштва и до детаља познавао границе екумене, субекумене и анекумене. Био је поборник идеја Јована Цвијића и борац за јединство географије и афирмацију исте. Као најдоследнији настављач Цвијићевог рада на пољу антропогеографије, са успехом је тумачио његове ставове, примењивао научне методе и изграђивао савремене основе антропогеографије, али се са успехом бавио и проблемима етнологије и физичке географије. Такви погледи на науку, поред осталог, определили су му место директора Етнографског института Српске академије наука од 1947. до 1957. и уредника Српског етнографског зборника. За дописног члана Српске академије наука изабран је 16. фебруара 1940. године.

Прилози за уважавање

Свом узору, Јовану Цвијићу, В.С. Радовановић се на најбољи могући начин одужио најпре чланком под насловом Јован Цвијић, који је објављен у Гласнику Етнографског института Српске академије наука и уметности, књига II–III, 1953/54. (66 страна, три фотографије). Поред осталог, истакао је и следеће: „Животно и научно дело Јована Цвијића је колико велико толико и многострано. Оно својим предметима научних проматрања и научном истраживачком и стваралачком мисли далеко превазилази оквир једне науке у обичном смислу: изучавањем земље и народа оно обухвата широки обим природних наука на једној и друштвених наука на другој страни.“

Из 1957. године потиче рад Војислава С. Радовановића – Цвијићева антропогеографска испитивања, који је објављен у спомен тридесетогодишњице смрти нашег научника у серији Посебна издања Српске академије наука и уметности, књига CCLXXVI. У Гласнику Етнографског института, књига 4-6, Београд, 1955-1957. година, Војислав С. Радовановић је публиковао прилог под насловом О неким Цвијићевим антропогеографским и

етнолошким основама утканим у једну новију историјско-књижевну студију о једном знаменитом српском писцу.

У раду из 1957. године објављеном поводом тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића, Војислав С. Радовановић констатује да је наш научник по докторату и основном опредељењу, првенствено физички географ, геолог, геотектоничар, али његов рад у домену антропогеографије, по значају за познавање нашег народа, друштва и културе, не заостаје за претходним, већ их по трајности резултата превазилази. „...испитивачу тако изванредног проматрачког дара и широких духовних хоризоната, надахнутом од детињства и родног завичаја разумевањем и интересовањем за народни живот, обдарен проницљивим и свестраним погледом и самосталним стваралачким духом, који се не држи унапред, априористички, сколастички и догматски, спремљених шема и шаблона научних, већ који мисли својом главом, као што је то био Јован Цвијић, тим путем, путем испитивања појава и изналажења њихових узрока, постављене су прве методске основе Цвијићеве антропогеографске школе.“ (Радовановић С. В. 1957). У наставку анализе указује да је већ 1902. године била потпуно оформљена антропогеографска концепција и школа. У главне методе рада, које је потенцирао Јован Цвијић убраја: испитивање проблема ради којих се на терену скупља грађа, али не она за коју се не зна чему служи; све стране антропогеографских проблема се морају тако расветљавати да им се виде разноврстни и компликовани узроци „...код свих проблема који се тичу оне интересантне везе и узајамних утицаја између целокупне природе и етничких момената, затим људских творевина и људских кретања.“ Све наведено, пише Војислав С. Радовановић, Јован Цвијић је поставио на праву научну, генетску и дијалектичку методску основу, у делу Антропогеографски проблеми, у едицији Насеља и порекло становништва.

Знао је да се Јован Цвијић у својим антропогеографским истраживањима усредсређивао на проблеме, да је сакупљао потребну грађу, да је апстраховао оно што ничему не служи, да сваки приступ има одговарајући задатак и да са осталима мора чинити комплементарну целину..., којој је тежња да се све стране антропогеографских проблема тако расветле да им се узроци виде, узроци разноврсни и компликовани, као код свих проблема који се тичу оне интересантне везе и узајамних утицаја између целокупне природе и етничких момената, за тим људских творевина и људских кретања.“ (Цвијић Ј. 1987). Ово, поред осталог, и због тога што истраживачки дух тражи, анализира и научно објашњава бројне односе, појаве, процесе и условљености између човека, људског друштва и природе.

Осврте Војислава С. Радовановића на значај научног дела Јована Цвијића из домена антропогеографије, временом су потврдили бројни аутори, посебно они који су анализирали монографски интонирано научно дело Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. Констатовано

је да се оно сматра својеврсним програмом и стратегијом истраживања која су уследила после Цвијићевих, јер је од великог значаја за географију, етнологију, психологију, социологију, демографију, историју, екологију, уређење простора, политичке науке и низ оперативних подухвата на терену.

„Антропогеографски проблеми су основа и далекосежни програм. С њим су ударени темељи научном проматрању антропогеографских и етнолошких појава на још увек недовољно познатом Балкану, а серија предених монографија, започета том књигом, продужава се и данас само са прекидима у току два светска рата...Цвијић је и у предавањима антропогеографије улазио не само дубоким познавањем предмета него и са страшћу и већ првих година наставничког рада поставио основе онеме што је доцније названо Цвијићева антропогеографска школа.“ (Филиповић М. 1957). На таквим основама Војислав С. Радовановић је заснивао своја антропогеографска и етнографска истраживања и током времена их сублимирао у универзитетском уџбенику Основи антропогеографије.

Јовану Цвијићу је посветио лепо написану књигу, коју је под насловом Јован Цвијић, 1958. године, на 223 стране, објавио Нолит у Београду (серија Портрети). Из богатог садржаја указујемо на поглавља: Порекло и младост, Општа географска проматрања, Антропогеографско-етнографска проматрања, Осврти и критика, Ширина научног погледа, Одјек објективности научног мишљења, Почаст, уважавања, признања и популарност. Своје ставове о животу и делу Ј. Цвијића, увек, где је то потребно, поткрепљује мишљењима домаћих и страних научника и тако проверава исправност својих запажања, анализа и закључака. Ово проистиче из чињенице да је био широко образован и темељит у приступу појавама, процесима и проблемима, што је без сваке сумње, прихватио од Ј. Цвијића, истакнутог борца за научну истину, за провереност података, за казивање које има трајну вредност.

Широко образован, изванредан познавалац домаће и стране географске, посебно антропогеографске литературе, добар аналитичар и синтетичар, Војислав С. Радовановић је био и остао један од оних стваралаца који су се са пуном одговорношћу и максимумом компетенције, бавили стваралаштвом Јована Цвијића. Због тога се из објављених радова сазнају праве истине, презентоване без страсти и подаништва, са пуном озбиљношћу и истинитим уверењима. Беспрекорни стилиста написане речи, са повременим дугачким раченицама, указује на праве вредности, осветљава време и догађаје, наводи примере.

Чланак из 1953-1954. интересантан је због тога што указује на један сусрет Ј. Цвијића и В. Радовановића, који је до детаља анализирао Милорад Васовић у књизи Јован Цвијић – научник, јавни радник, државник, публикованој у Издавачкој књижарници Зорана Стојановића у Сремским Карловцима и Издавачком предузећу Матице српске у Новом Саду 1994. године.

Уважавајући схватање Васе Чубриловића (1897-1990), историчара, академика, да је Јован Цвијић био амбициозан човек који ту своју особину није лако показивао, већ се трудио да у себи и код својих ученика и сарадника развије стваралачку амбицију, без посебног истицања себе, констатовао је да се Јован Цвијић није претерано одушевљавао почастима, звањима, одликовањима и признањима. Зна се да је Јован Цвијић одбио да буде председник Одбора за пренос Његошевих моштију на Ловћен, као што је одбио и понуду да буде председник владе.

Милорад Васовић (1926-2005) пише следеће: „Војислав Радовановић је навео још један, рекли бисмо несвакидашњи пример из 1923. Једног дана, крајем те године, Цвијић га је позвао својој кући. Из радне собе изнео је више кутија пуних одликовања, која је добио у земљи и иностранству за велике научне заслуге. Тутнуо их је Радовановићу у руке и љутито наредио да их носи куд зна. Однео сам их у Географски институт Универзитета и тамо склонио крај свог стола при дну једног рафа у библиотеци, а да он то не зна. Тамо су их по његовој смрти 1927, ради обавезног ношења на пратњи, како сам доцније чуо, једва пронашли. Такав поступак, који илуструје Цвијићев став према признањима и одликовањима, Радовановић је овако прокоментаришао: Док се о томе и сам бринуо да понешто забележи и о томе неки траг остане (у сепарату где су набројана његова чланства у научним установама и медаље) догле је за медаље и ордење, тзв. декорације, добијене од ондашње владе (о којима су се већина академика које је он затекао у Академији тако много бринули – уносили их заједно са списковима радова и у Годишњак), уопште није марио, чак их није ни подносио у својој близини.“

Књига истанчаног казивања

Књигу Јован Цвијић, Војислав С. Радовановић посветио је успомени свога оца Софронија Радовановића, учитеља – резервног капетана, погинулог на бранику отаџбине за време Првог светског рата.

Порекло и младост Јована Цвијића, Војислав С. Радовановић је написао са поуком и поруком, да три наша великана XIX и XX века, „Вук Стефановић Карацић, Јован Цвијић и Никола Тесла, који по својим научним делањима излазе из оквира наше националне припадности и ужег културног блага, припадајући европским народима, односно целом човечанству и његовој универзалној науци, оставили су иза себе нешто ближих података о свом пореклу и младости.“ Чини се да су још сугестивније реченице о енциклопедијској ширини и дубини научног интересовања Јована Цвијића за облике рељефа, друштвене појаве, процесе и збивања ближе и даље историјске прошлости Балканског полуострва и народа који на њему живе. „Цвијић се ширином једног свеобухватног и оштроумног научника, ис-

тиче Војислав С. Радовановић, позабавио разноврсним питањима. У том погледу са Цвијићем имају пуно сличности учени В. Јагић и Ст. Новановић.¹

У вези с тим су Цвијићева истраживања, ставови и прилози о Саборима и законским споменицима српских држава средњег века, Ослободилачки устанци и организовање српске државе почетком XIX века, Слободоумне идеје и народна војска, Империјалистичке аспирације велесила на Балканском полуострву, Средњошколска и универзитетска омладина, Формирање научних кадрова, Методологија и организација научног рада, О балканским изучавањима, О националном раду, Нове социјалне вредности и Демократска стремљења. Из Цвијићеве аутобиографије, која је објављена под насловом Из успомена и живота, Војислав С. Радовановић предочава најзначајније догађаје. Указује на порекло оца Тодора и мајке Марије, значај тетке Петре за духовни развој младог Јована, јер га је она међу првима упућивала на усмену народну књижевност и даривала му књиге. После школовања у Лозници, Јован учи ниже разреде гимназије у Шапцу, где је најбољи ученик. На формирање младе личности и потенцирање радиности, од посебног значаја му је био професор географије Владимир Карић (1848-1893), писац знамените књиге Србија - опис земље, народа и државе, која је на 935 страна објављена 1887. године и над којом је Јован, са својим школским друговима, гимназијалцима, зору дочекивао, у жељи да што боље и што више упозна своју домовину.

Читањем тада познатих часописа, обавезне школске уџбенике и литературе, пише Војислав С. Радовановић, „Јован Цвијић је још у раној младости добио широк поглед на живот и свет, понајвише преко критичког социјализма, на коме је поставио темеље свога научног живота и рада,

---

¹ Ватрослав Јагић (1838-1923) филолог и лингвиста, убраја се у осниваче славистике. Класичну филологију студирао је у Бечу, где је упознао Јована Цвијића. Радио је у Загребу, Одеси, Берлину, Петрограду и Бечу. Био је редовни и почасни члан више научних институција. Написао је више научних радова из домена филологије, лингвистике и историје књижевности. За сарадњу је окупао најбоље слависте свога доба. За ову прилику посебно је интересантно једно писмо које је Ј. Цвијић 1901, из Београда, упутио Ватрославу Јагићу у Беч, јер се из истог јасно сагледавају услови под којима је Цвијића радио. „Ја се овде мучим, често себи изгледам као оне душе малих руских људи код Толстоја. По овим нашим, али правим нашим приликама урадити што више - урадити за своју науку и помоћи осталима колико могу, савладати Факултет у ком често има необавештености и страсти, мртву Академију, коју воде ситничари једне котерије, чувати и себе и ваљане младиће од злих министара и оних још горих, што неће да буду министри, чувати, дизати, па богме и оснивати научне заводе у данашњим приликама, које трају неколико година, где нико не само да не цени науку код нас но је на земљу оборена, згажена.“ Стојан Новаковић (1842-1915), професор књижевности на Великој школи у Београду, преводилац, књижевник, научник и политичар. Био је члан Српске краљевске академије, министар просвете Србије, председник владе, посланик Србије у Цариграду, Паризу и Петрограду. Дао је значајан допринос науци о језику, историји и историји српске књижевности.

јер су му, као што сам на једном месту каже, социјалистичке књиге биле главно штиво.“ У вези са социјалистичким идејама, поукама и порукама, које је из књига запажао, цитиране су следеће реченице Јована Цвијића: „Њихове мисли су биле у сагласности са идеализмом који сам у себи од мајке имао. Јако су проширивале поглед на свет и живот. Развијен укус за економска питања и познату социјалистичку критичност. Све друго осим мисли о срећи човечанства постало ми је споредним. Никакав други живот није ме интересовао осим будућега који ће усрећити људе.“

Под јаким утицајем напредне социјалистичке литературе, млади Јован Цвијић, углавном још као гимназијалац у Шапцу и Београду, закључује В. С. Радовановић, осећао је разлику између људи, препознавао њихову духовну вредност и сматрао да напредне социјалистичке идеје повезују људе.

Војислав С. Радовановић наглашава да су наведене знамените речи биле основна идеја водиља Јована Цвијића као ученика, студента, професора, научника и академика, „...са њима је живео, делао и умро, са њима је изграђивао бојне генерације, са њима је иступао пред сељаке, раднике, интелигенцију, пред сироте и богате, пред војнике и моћне војсковође и државнике. Јер, Цвијић је сматрао, попут каквог умног савременог, напредног филозофа, да је пролазно ово данашње материјално, егоистичко, коруптивно и изопачено, истичући да већ има моралних претеча другачије врсте.“

После гимназијског школовања у Шапцу и Београду, Јован Цвијић студира географију на Великој школи у Београду. Војислав С. Радовановић констатује да природно обдарен, пун полета и енергије, уз то веома способан, Цвијић не учи, већ студира у правом смислу те речи. Чита стручну литературу на немачком, француском и енглеском језику, који је самостално као гимназијалац савладао. Пошто је 1888. године завршио студије на Математичко-природњачком одсеку Велике школе, где је као студент друге године извео прву самосталну истраживачку екскурзију по Подрињу, а годину дана касније објавио рад Прилог географској терминологији нашој, Јован Цвијић је постављен за суплента у Другој београдској гимназији.

Јован Цвијић је убрзо затим отишао је у Беч, где је под менторством познатог научника Албрехта Пенка (1858-1945) израдио и 1892-1893. године одбранио докторску дисертацију о феномену карста (*Das Karstphänomen Versuch einer morphologischen Monographie*). Војислав С. Радовановић, о томе, поред осталог, пише следеће: „Од 1893. год., кад је заблистао у науци са студијом о карсту, па до своје смрти 16. I 1927 год., када је оставио иза себе огроман број научних радова од првокласне и трајне научне вредности, и широм света признате географске, односно антропогеографске школе, којој нема равне у светској науци уопште, Цвијић је био неуморан радник на пољу науке, обрађујући са великим успехом разне појаве и збивања из балканске географије, етнографије и социологије, даноноћно сагоревајући на научном раду.“

Цвијићев ученик и сарадник, Војислав С. Радовановић, има и извесне замерке на рад и схватања учитеља и узора. Поред осталог констатује да је „Геније у својој науци био ту у тамо назадан у идеологији. Но те извесне тамне идеолошке мрље на научном пољу овога научника светског гласа не могу потамнити сјајно научно дело највећег географа света из првих деценија XX века. Надаље, нико од Југословена с почетка XX века није више задужио балканске Словене од Јована Цвијића, који се с пером у руци и живом речи са успехом борио за етнографске границе и национална права југословенских народа. Напослетку, огромна је заслуга Цвијићева што је у Европи порастао углед српске науке уопште, а посебно Универзитета у Београду.“

Пошто је констатовао да је Јован Цвијић, захваљујући сјајној бечкој геолошко-географској школи, али и својој способности и даровитости стекао трајна сазнања, успешно решавао бројне геолошке, геоморфолошке и тектонске проблеме широких пространстава Балканског полуострва, које је у својим делима научној јавности презентовао. Научни радови, посебно монографска дела, из домена познавања рељефа, имала су, и имају, класичну вредност. Неколико његових ученика и сарадника, временом је наставило и унапредило постојећа знања, ушло у детаље и апликативно решавало проблеме.

Када је реч о географији крашких терена, Јован Цвијић је више и боље него сви претходници, и многи који су га наследили, истражио, научно интерпретирао и у књигама представио сложене проблеме површинског и подземног карста и циркулације воде у њему. „Важно је уз ово напоменути, констатује Војислав С. Радовановић, да се значај рада на крашким појавама и процесима убрзо показао не само као чисто научни, већ је стекао и велику практичну вредност, првенствено за живот и опстанак становништва крашких предела.“

Цвијићево откриће јасних трагова плеистоцене глацијације на највишим планинама Балканског полуострва, по Војиславу С. Радовановићу, представљало је „...велику победу модерних испитивачких метода. Уједно значи и почетак врло плодних студија о глацијацији планина умереног и тропског региона. Према скоро случајним старијим налазима глечерских трагова у нижим географским ширинама, у другим земљама, Цвијићеве студије о старим балканским глечерима представљају први методолошки и свестрано изведени рад те врсте. Његови радови знатно доприносе познавању распрострањења ледене епохе на целој земљи у ледено доба. Његова је велика заслуга што је доказао од каквог су значаја били скорашњи тектонски покрети за распрострањење глечера у плеистоцену. Цвијић је испитао карактер карсних глечера и истакао их као специфичан тип. Испитивања која је Цвијић вршио на моренама Проклетија, представљају, заједно са новим открићима о глацијацији Татре, најбољи доказ о дугим интервалима међу појединим глацијацијама.“

Сагласност ставова са страним научницима

Своје ставове о значају Цвијићевих научних резултата у домену плеистоцене глацијације, Војислав С. Радовановић, потврђује ставовима великог географа Јиржи Данеша, универзитетског професора из Прага, који је 1920. године проглашен почасним чланом Српског географског друштва. Ово је утолико значајније што је чешки научник и сам истраживао крашке терене Далмације, примењивао методе Јована Цвијића, када је истраживао карст Јаве, Јамајке и САД. „Све што данас знамо о ранијој глацијацији балканских планина заслуга је Цвијићева. Још пре њега многи испитивачи, географи и геолози упознали су највише планинске регионе на Полуострву. И сви су дошли до закључка да Балканско Полуострво није имало глечера ни за време највеће глацијације. Цвијићева испитивања у томе правцу унела су потпун преврат. Све што су после њега други испитивачи нашли од глечерских трагова представља према циновском систематском делу Цвијићевом само пабирке, у правом смислу те речи. Ова Цвијићева открића нису само од великог локалног значаја, већ имају и велику теоријску вредност.“ Таквим прегнућима, из домена геоморфологије, глациологије и географије карста „Цвијић је створио своју, сасвим оригиналну геоморфолошку школу, признату и уважавану у целокупном научном свету, из које је изашла плејада његових млађих следбеника и сарадника, настављача овог скоро беспримерног дела.“

Оцене В. С. Радовановића, о значају Цвијићевог научног опуса из домена геоморфологије Балканског полуострва, јасно потврђује Јиржи Данеш, констатацијом да је „Цвијић тако детаљно и свестрано испитивао развој данашње пластике Балканског Полуострва, како то није урађено ни у једној културној земљи, где су прилике за испитивање ове врсте кудикамо повољније него на Балкану. Можда, са изузетком Алпа, не постоји тако пространа и издвојена географска целина за коју би тако детаљно била изнета геоморфолошка историја, са толико рада и опажања на самом терену.“

Наведена истраживања и постигнути резултати засновани су на тада модерним научним основама, тј. била је то прекретница у испитивању рељефа земљине површине, постанка и еволуције. У том смислу, оцене В. С. Радовановића, поткрепљују сугестивне реченице академика, геолога, Петра Стевановића (1914-1999) исписане у предговору Геоморфологије, књига I, која је објављена 1991. у Сабраним делима Јована Цвијића, чије прво издање потиче из 1924. године. Реч је, констатује академик Петар Стевановић, о капиталном делу које је окренуто геологији и геоморфологији Балканског полуострва, које је пуно знања из тектонике, има особине студије, монографије и приручника, синтеза је радова из физичке географије и геологије са примерима из целог света. Иако су током времена нека схватања измењена, значај великог дела (595 страна) није умањен. „У том смислу Цвијићева Геоморфологија ће и даље остати као трајан споменик о великом подухвату кога се латио у Србији

под крај живота један од највећих географа свога доба у свету. Велика је штета што ово дело, по изласку из штампе на српском језику (1924), није било преведено на неки од светских језика, макар у изводу, онако како је Цвијић то чинио са неким другим својим делима. У таквом случају ово капитално дело не би остало без већег одјека у геолошко-географској науци западних земаља; једино је у словенским земљама било одмах прихваћено и високо оцењено, нпр. у Чехословачкој, СССР.у, Бугарској.“

У наставку интерпретације Цвијићевог научног стваралаштва, Војислав С. Радовановић истиче значај и домет сазнања о великим језерима Балканског полуострва, која је Јован Цвијић до детаља истражио, посебно постанак њихових басена, геолошку и хидролошку еволуцију, са много реалних и научно заснованих осврта на физичке, хемијске, оптичке и биолошке особености језерске воде, од значаја за посредну и непосредну околину.

„Цвијић је извршио њихову класификацију и третирао питања њихове генезе, што се одмах показало од изванредног значаја у геоморфолошком погледу. И на том пољу физичке географије Цвијић је дао низ научних радова, који су европску и светску географску јавност упознали са разноврсним и сложеним проблемима језера Балканског Полуострва.“ Констатовано је да је Јован Цвијић приликом истраживања великих језера на југу Балканског полуострва, често био излаган животним опасностима, које је велики „...научник и човек – Јован Цвијић – презирао, и храбро стремио све новим и новим појавама компликоване природе нашег Полуострва.“

Врхунац Цвијићевог научног, посебно монографског и уџбеничког достигнућа, представљају његове обимне књиге Геоморфологија I (страна 595, 1924. година) и Геоморфологија II (страна 588, 1926). Наведеним књигама, истиче Војислав С. Радовановић, Јован Цвијић је поставио темеље сваком даљем истраживању геоморфолошких појава и процеса на Балканском полуострву, „...а напоре са тим, његово ће дело послужити као класичан узор и извор и за свака даља истраживања ове врсте у светској геоморфолошкој науци уопште... Притом, оно што је нарочито од трајне вредности у овоме капиталном делу наше геоморфолошке и уопште географске литературе јесу оштроумна Цвијићева геоморфолошка запажања на терену, која он овде понегде први пут даје, или пак бројни његови нови погледи и закључци, другачије исказани и оформљени од оних из ранијих времена. У томе лежи значај овог монументалног дела.“

Значајан допринос антропогеографији

Као врстан антропогеограф, Војислав С. Радовановић, до детаља познаје, научно анализира и на прави начин интерпретира Цвијићева истраживања и објављене радове који се тичу привреде и саобраћаја. Апликативни значај теоријских поставки и сазнања на терену, показала су се у

правом светлу на бројним примерима. Залагање за изградњу саобраћајница и боље повезивање континенталних са приморским просторима, чини се актуелним и данас. Речи Јована Цвијића о потреби изградње хидроелектране на Дунаву у Ђердапској клисури, временом су преточене у дело, јер „Та огромна механичка снага ђердапскога Дунава може се претворити у електричну снагу, већу него што је даје и водопад Тролхетан у Шведској, можда највећу електричну снагу у Европи.“

Када је Јован Цвијић 1896. године израдио Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама, према схватањима Војислава С. Радовановића, означио је почетак својеврсних испитивања ове врсте на колективној основи, што је било од значаја не само за нас, већ и за Европу. На то је био подстакнут „...вредношћу учених и постављених антропогеографских проблема.“ Појава Упутства за проучавање насеља означила је прву, оригиналну, до наших дана непоновљену, дубоко осмишљену, праву и потпуно организовану научно-истраживачку акцију на колективној основи, и то не само у Србији, већ и у свету.

Чини се да нам већ више година недостају такви, новим условима примерени пројекти, иако је то Србији, која пати од низа неповољних демографских појава и процеса, преко потребно. Војислав С. Радовановић, као и Академик Дејан Медаковић, добро су тумачили основе идеје Јована Цвијића, посебно оне о држави, народу, духовности, патриотизму. „Јован Цвијић је, пише Дејан Медаковић, био кадар да утире и означи путеве нашег духовног сазревања. Знао је да се дубоко замисли и над великим проблемима етничког, друштвеног и културног јединства свих народа који живе на балканским просторима и да се брижно наднесе над њиховим опстанком. Другим речима, није Цвијић своје напорне научне излете од 1888. године па до смрти трошио искључиво на писање учених књига приступачних само обавештеним појединцима, већ је имао довољно снаге да свом српском народу са изузетном одговорношћу истинског предводника показује који га путеви изводе из вековне заосталости, сиромаштва, политичке искључивости и скучености, и тако убрзају нашу духовну зрелост.“

Етногеографско-етнографска истраживања Јована Цвијића била су заснована на вишегодишњем теренском раду, личним проматрањима и схватању да се антропогеографија мора бавити најсложенијим појавама и процесима у географском простору, свеукупним односима спајања и прожимања човека и људског друштва са природом, елементима раздвајања и изоловања, културним и економским утицајима, културним појасима, метанастазичким кретањима, историјском прошлошћу и условљеношћу, народном традицијом, моралним етно-психичким особинама, домаћом привредом, типовима кућа, врстама насеља, окружењем итд. Готово све то, како истиче Војислав С. Радовановић, до детаља је презентовано у капиталном Цвијићевом делу Балканско полуострво и јужнословенске земље, које је најпре, 1918. године под насло-

вом *La Péninsule Balcanique, Géographie humaine*, штампано у Паризу, а затим, први пут на српском језику објављено у Београду 1922. године.

„У свом капиталном делу Балканско полуострво и јужнословенске земље – Основе антропогеографије,...Цвијић је виртуозном вештином, истиче Војислав С. Радовановић, пришао решавању читавог комплекса разноврстних појава, како из физичке географије, тако и из географије људи. У главним потезима речено, резултати тих његових дугогодишњих проучавања у народу и на терену су следећи. Наиме, разлажући понајпре о називу Балканског Полуострва и његовим границама, Цвијић расправља затим о географским особинама овог знаменитог полуострва на југу Европе, па онда прелази на антропогеографске и етнографске факторе. Да би одредио најважније географске особине, он чини потребан осврт на морфолошке и геолошке појаве, које их најбоље објашњавају, сврставајући главне географске особине Балканског Полуострва у три велике групе: евроазијске особине, особине спајања и прожимања и особине изоловања и одвајања. Укратко речено, Цвијић темељито расправља о свакој од ових особина.“

Војислав С. Радовановић констатује да нико пре Јована Цвијића миграцијама становништва није поклатио такву и толику пажњу, иако су оне од изванредног значаја за познавање историјске прошлости и прошлог и савременог размештаја становништва на Балканском полуострву. Приликом истраживања Јован Цвијић је примењивао тада, али и данас, актуелне и научно проверене методе, какве су: историјска, емпиријска, генетска, компаративна, анализа, синтеза, индукција, дедукција, интервју, анкета, картографско представљање, непосредно проматрање на терену и сл. Због свега наведеног, Цвијићева проучавања и резултати до којих је дошао, актуелни су и данас. „Мислим да управо због ових питања, становишта Јована Цвијића о односу између географске средине и човека постају и данас актуелна. Нико као он до сада није тако дубоко зашао у суштину проучавања односа између човека и природне средине на Балканском полуострву. То би требало да имају у виду сви они научници који проучавају савремену екологију, која је у суштини исто што и Цвијићева антропогеографија.“ (Чубриловић В. 1987). Такве ставове о Цвијићевом стваралаштву у домену антропогеографије, на себи својствен начин, подржавао је и унапређивао Војислав С. Радовановић, достигавши универзитетско уџбеничко савршенство и јасну синтезу у Основама антропогеографије, из које су се генерације студената географије напајале правим и провереним знањима.

У широко обухватни социолошким, антропогеографским и етнографским истраживањима становништва Балканског полуострва, Јован Цвијић је наглашавао да је проучавање миграционих кретања становништва основно питање и полазна основа свих потоњих студија о народима највећег дела Балканског полуострва. Ово због тога, што су мање и веће географске и историјске целине Балкана током протекла три столећа готово из основа,

миграцијама, измениле раније ту насељено становништво. Миграције становништва, које се одвијају и данас, све то вишеструко потврђују.

Миграције, обележје становника Балкана

Актуелношћу и акутношћу миграције становништва и данас привлаче пажњу истраживача различитих струка. После немилних догађаја од пре двадесетак година, присилне и економске миграције нашег становништва су такве и толике, каквих у прошлости није било. Посебно су интересантни ставови Јована Цвијића, које Војислав С. Радовановић исказује следећим реченицама: „Цвијићева видовитост запажања уопште изразила се посебно код појаве миграционих кретања, код сеоба и етничких процеса балканских Словена. Познато је да се брже и дубље мењају људи који се крећу и путују и који мењају место становања, каже Цвијић, него непокретни или седећиви. А наш народ незадовољан и узнемираван селио се преко четири века. У тој људској маси, која лута и тумара, мора бити неукротиве тежње за новим и бољим животним приликама. Има нешто у њима самим, што их мења и тера. У емигранту је већ пре селидбе јако измењен онај унутрашњи орган који ствара и обара. У моменту кад је зрео за сеобу, он је већ зрео за еволуцију.“

Дијалектичко-метеријалистички, еволутивно и еколошки исправно, Јован Цвијић указује на човека који, као социјално биће, увек и свуда прилагођава својим потребама и начину живота непосредну и посредну околину, тј. географску средину. На примерима миграција и прилагођавања миграната новој средини то долази до пуног изражаја. Мења се начин живота и привређивања, из старог краја у нови преносе се топоними и током времена стварају нове етничке и психичке групе.

Објашњавајући проверене методе рада, Војислав С. Радовановић истиче Цвијићеве речи да је потребно ићи од куће до куће и утврдити порекло сваке породице на простору од Солуна до Суботице и од Котора до реке Искар. „При оваквим проучавањима Цвијић као искусан географ тражи да се у том погледу снима становништво, онако као што се земљиште географски снима и праве специјалне карте, или као што се бележе метеоролошки елементи и утврђује клима области. Кад се горњи подаци доцније на картама представе, наглашава Цвијић, имаћемо за области нашега народа изванредне студије које у осталој Европи нису извршене и сада се већ не могу извршити.“

Потврду релевантног мишљења Војислава С. Радовановића, налазимо у ставовима француског географа Жила Сиона (Jules Sion), професора Универзитета у Монпелјеу, који је 1920. године изабран за дописног, а 1935. године за почасног члана Српског географског друштва. У детаљном приказу Цвијићевог дела *La Péninsule Balkanique, Géographie humaine*, који је са француског језика на српски превео Боривоје М. Дробњаковић (1890-1961) и публиковао га у Гласнику Географског друштва, свеска 5, 1921. године у

Београду, под насловом Нова област у антропогеографији, поред осталог истакнуто је и следеће: „Али, ова књига није само од вредности по своме предмету, и једна од најсугестивнијих у нашој науци. Она вреди још и више по духу и оригиналности методе. Г. Цвијић није од оних који воле да око Антропогеографије поставе границе тако често вештачке, које би је радо свеле на испитивање видљивих људских дела на земљи. Он воли проблеме у којима је људска активност одређена историјском и социјалном средином као и физичко-географским факторима....Треба много година, готово цео живот проведен у земљи, да се разазнају најопштије и најинтимније црте у духу и срцу најширих народних маса. Ако се хоће пренети интензитет разних утицаја треба бити способан за анализирање, у исти мах и природних и социјалних услова и знати економске прилике као и етнографију и историју. Јужни Словени су били срећни, што је сличан програм код њих био извршен...Треба да будемо захвални г. Цвијићу што је нашем љубопитству открио нове хоризонте и што нас је научио тако плодној примени географске методе.“

Из наведених, и сродних схватања Јована Цвијића, временом је, констатује Војислав С. Радовановић, израсла Цвијићева антропогеографска школа од изузетног значаја за проучавање и познавање насеља и порекла становништва на широким просторима Балканског полуострва, јер је „Само човек тако широке културе и урођених даровитости, као што је био Јован Цвијић, могао запазити и нагласити тако велики број разнородних појава, које су повезане са појавом миграционих кретања становништва на Балканском Полуострву. Када се то има у виду, сасвим је јасно што Цвијићевом проматрачком оку нису промакле никакве појаве ни елементи, који стоје ближе у вези са појавом миграција...На концу, имајући предње поставке на уму, Цвијић је нагласио да је позната вредност и лепота нашега народног језика, и несумњиво је да на Балканском Полуострву, према речима Цвијићевим, нема језика који је толико формиран и усавршен за литературу и науку као што је српскохрватски језик.“ Плени детаљност анализе Цвијићевог дела, ово и због тога што се Војислав С. Радовановић у свом научном стваралаштву и професорском позиву, најдубље и најдуже бавио етнологијом и антропогеографијом, у пуном смислу те речи. Уосталом, то је најдоследније доказао универзитетским уџбеником Општа антропогеографија, који је у издању Грађевинске књиге, штампан у Београду 1959. године.

Далекосежност Цвијићевих речи и реченица, дубоко истинитих мисли које су га надживеле и које имају трајну екуменску вредност, Војислав С. Радовановић, до детаља разуме и на прави начин интерпретира. Из ставова великог географа увек и свуда се могу изналазити вредни закључци, поуке и поруке, јер „Рад и дела су, сматра Цвијић, основни принципи просвећене демократије. Сви јавни радници морају се озбиљно спремати и тежити да спремом и стварним радом, у коме су показали успехе, буду означени за места и функције које желе заузети. Тако ће порастати позитиван рад

и то ће бити од знатног утицаја на новије генерације, које ће кренути путем прогреса, напуштајући зачмалост.“

Потенцирајући ставове Ј. Цвијића, да је потребно радити на томе да наша држава постане земља друштвене и економске правде, да буде честита држава, В. С. Радовановић истиче елементе патриотизма којима се Цвијић изванредно одликовао и који је знао да ће се створене вредности временом мењати, да ће нове потиснути старе, да се мора тежити новим идеалима и новој друштвеној правди. Уз све то, В. С. Радовановић је заузимао и критички став према неким идејама и акцијама Ј. Цвијића. Сматрао је да Ј. Цвијић понекад, наглашавајући значај народне традиције Срба, идеализира и поетизира. „Дакако, и у традицији средњовековне државе и средњовековног друштва има итекако трагова класног друштвеног устројства, што је Цвијићу промакло да истакне...Сва ова Цвијићева разлагања о демократским особинама и слободољубивости српскога народа, као и о његовој југословенској идеји, посве су утопијска и идеалистичка. Цвијић је у основи добржелатељ, толстојевска душа, која жели да мали и ситни људи проживе бољим животом у неком неостварљивом друштву идеалне буржоаске демократије. Но овако дати његови захтеви и поставке у оквирима ондашњег режима представљају оличење једног изразитог националисте и хуманисте. Но његов национализам није ускогруд и шовинистички, он не иде на уштрб своје једнородне браће и осталих балканских народа, напротив, он је подједнако добржелатељ свих југословенских народа, које жели да види окупљене у једној заједници.“ У делима Андрије Стојковића, истиче се да се Цвијић јасно залагао за демократски унитаризам, никако за шовинизам.

Сасвим је јасно да је Јован Цвијић знао да за време његовог научног стваралаштва, посебно до почетка XX века није извршено стапање наших разноврсних особености, које су биле основа за плодотворан политички рад. Писао је да у Србији и изван ње има „...извесних појава нашег јавног живота, које они с правом називају политичком циганијом и због тога кашто посумњају да ли ми као целина имамо правих политичких способности.“²

---

² У чланку О националном раду, публикованом 1907. Ј. Цвијић, поред осталог пише и следеће. „Наш јавни живот показује збиља тешких појава, због којих се овда-онда могу учинити оправдане горње сумње. Има нечега што личи на политичку циганију...Рђаве појаве су познате, и зато их је довољно с неколико општих речи обележити. Многи политички људи непрекидно се свађају, у целом њиховом раду превлађују лични мотиви, кашто простачка таштина, мотре један на другога и често су у стању изнети један о другоме и најневероватније инфамије.. Даље има много пакости, злобе, мржње. Има сличнога и у другим пословима....Али је свакојако злим путевима упућена знатна сума енергије, која се у јавности показује, и кашто се тиме омета рад за државну и народну целину. Такав је кашто и у другом свету (и ако не у оволикој мери, махом не ни у оваквом облику) патриотизам полуобразованих људи. Они псују, и, ако имају духа, измишљају.“ Иако констатује да је то само спољни изглед, Ј. Цвијић и В. С. Радовановић, дубоко познају наше нарави и способности за стваралачки рад.

Као заговорник југословенства, Јован Цвијић је сасвим јасно познавао разлике између становништва различитих делова југословенске територије и истицао да је потребно радити на њиховом постепеном, систематском, трајном и дубљем међусобном културном упознавању и зближавању, при чему се траба чувати од лоших страних утицаја, развијати мисли о правом, а не сепаратистичком, народном идеалу. Уз све то, Јован Цвијић је увек и свуда истицао потребу духовног и моралног уздизања народа, што је за земљу важније од помодарства и телесног задовољства. „Не треба из претходног закључити да ја мислим као да ће наше народно стапање проћи без криза. Напротив! Њих ће бити више и дуготрајних. Јер као што је речено, има другачијих начина живота, чак другачијег погледа на свет и живот; политички и друштвени појави наше државе постају компликованији, узајамно прилагођавање између становништва наших разних области мора изазвати поремећаје, кризе, сударе...Врло је штетна напетост партијских група или људи који себи приписују све или већи или мањи део заслуга за народно уједињење, за један огроман процес у коме је суделовало тако много фактора,“ поручивао је Јован Цвијић. На таквим основама Војислав С. Радовановић цитира следеће Цвијићеве речи: „Још више од свега претходнога треба радити да наша држава буде држава друштвене и економске правде, да буде честита држава. Већа просторија неће много вредети ако нам не буде мила.“ Дијалектички приступ показује научне основе са којих је Цвијић приступао сложеним појавама, процесима, питањима и проблемима који се предмет истраживања антропогеографије.

Објективним приступом научним проблемима, Јован Цвијић, је изградио ауторитет светског научника и борца за научну истину, како у домену физичке географије у најширем смислу речи, посебно у политичко-географским и уопште антропогеографском питањима. На том плану је истински задужио своју домовину, али и човечанство. Ово је утолико значајније што је реч о пионирским подухватима у средини и времену које науци нису биле наклоњене.

Као изванредан познавалац стране литературе, Војислав С. Радовановић, овакав став потврђује схватањима и цитатима неколико страних научника, који су, из својих струка анализирали и готово увек позитивно оцењивали дела Јована Цвијића. Немачки географ В. Гец, цитира Војислав С. Радовановић, године 1906. констатује да „О свим питањима, која се тичу српског и бугарског супарништва, Цвијић говори објективно и у дубокој намери; сваки који је ван тога, а зна жестину ове националне борбе, досудиће Цвијићу највеће признање у томе питању будућности.“ Енглески научник Д. Г. Хогарт, који је, пише Војислав С. Радовановић, имао све најновије публикације о Македонији, 1906. године поручује: „Очито је да писац који је највише квалификован и највише зна, нерадо догматише, и свима путницима по Македонији, који као Фостер Фреасер и Фон Херберт, не

налазе никакве тешкоће у решавању етничког питања, ми бисмо најтоплије препоручили да проуче др Цвијићеву брошуру.

О високом научном домету Јована Цвијића, на плану проучавања кречњачких терена и организације научних скупова, немачки географ Н. Кребс је 1910. године закључио да је Јован Цвијић у својој докторској дисертацији схватања о постанку већине карсних облика поставио на доброј основи и да је имао велике заслуге за организацију Првог конгреса словенских географа и етнографа у Прагу 1924. године. На Другом конгресу словенских географа и етнографа који је одржан у Пољској 1927. године, водећи географски часописи штампани у Кракову, Лавову и Варшави, били су посвећени нашем научнику „...симболу словенске науке географске и етнографске. Године 1928. године, Ф. Махачек, професор Политехнике у Цириху, истакао је да је Цвијићево дело о карсту било најзначајније достигнуће које је постало основа за сва каснија испитивања, јер је ту „...први пут цео комплекс карсних појава задобио генетско проучавање на основу студија богате литературе и сопствених проматрања у класичним областима крша његове отаџбине и динарских земаља.“

Незаобилазним се чини Емануел де Мартон (1873-1953), познати француски географ, аутор светски признатог уџбеника из домена физичке географије. Велики поштовалац стваралаштва Јована Цвијића, 1913. године је изабран за дописног члана Српског географског друштва, а 1920. године за почасног члана. Године 1935. додељена му је Медаља Јована Цвијића. Поред осталог, истицао је да Цвијићева дела о карсту значе нову епоху у развоју геоморфологије и хидрологије.

Јован Цвијић се залагао за прави научни ниво тада доста ретких географских и етнографских публикација, посебно оних које се публикују у Академији наука. Доследан у научном суду, увек спреман да се бори за истину, зато што је добро знао шта се може, а шта не може штампати у Српском етнографском зборнику, Српске академије наука, пледирао је на висок научни ниво зборника. Јован Цвијић је у едицији Преглед географске литературе о Балканском Полуострву, у свесци за 1895. год., објавио критички интониран текст стављајући Академији задатак да питање правог научног рада расчисти у смислу правих рецензентских оцена, Тада, када је, владао обичај да се о Академији, као целини, и у књижевности, не говори, или се рђаво говори, већ да се о њој приватно рецензира, Цвијићева критика, на примеру дела Милана Милићевића (1831-1908), била је необична за ондашњу научну јавност. У њој је Јован Цвијић одао признање Милићевићевим скупљачким напорима, алу се није задовољавао тиме, јер је реч само о фотографији народног живота без научне основе. Јован Цвијић је тражио избегавање описа, потенцирао потребу да се научно објасне појаве народног живота, да се у испитивањима примењују праве научне методе, да закључци буду сразмерни и комплементарни подацима, да се каже онолико колико факта допуштају. Свођење научног рада на

дескрипцију, коју је осудио у приказу књиге Милана Милићевића, која је објављена у Српском етнографском зборнику Академије. „Поред свих ових основа метода рада, истичући још тада економске факторе као основне материјалне услове народног живота, читавог друштва, а истовремено осуђујући идеалистичко схватање као, романтичарски правац мишљења, Војислав С. Радовановић, констатује да Цвијић поставља, поред осталих захтева о антропо-географским испитивањима привреде, занимања становништва, још и следеће правило: Због тога се многобројне антропогеографске и етнографске појаве морају сводити на ову економску или материјалну основу. Ово је потребно нарочито нагласити, јер код нас у тој врсти рада често превлада романтичарски правац мишљења.“

Наведене ставове, знатно касније у односу на Војислава С. Радовановића, потврдио је академик Дејан Медаковић (1922-2008), који је истакао да је Јован Цвијић добро познавао и дубоко се упуштао у проблеме етничког, друштвеног и културног јединства народа који живе на Балканском полуострву. Велики научник је на себи својствен начин бринуо о будућношћу и опстанку наших народа.

У својим научним радовима, које није писао само за добро обавештене појединце и научне кругове, већ је српском народу предочавао којим је путевима могуће изаћи из заосталости, сиромаштва, искључивости, тј. како могу и морају надграђивати духовну зрелост. „На сваком јавном послу и у свакој прилици Цвијић се у животу понашао као да одговорно сведочи пред историјом, а његова реч, понекад опора и оштра, изговорена критички и беспопштено, али увек са жељом да облагороди, поучи и унапреди свој народ. Тако је својој малој земљи осигуравао неподељено поштовање и углед, учвршћивао њен углед Пијемонта у очима свих јужнословенских народа. Вреди баш данас споменути да Цвијићев однос и према Европи није био колебљив или снисходљив. Као мало ко, пише Дејан Медаковић, Цвијић је тачно знао које смо место стекли у развоју европског духа, опомињао је шта нам ваља чинити да га задржимо или чак унапредимо. Говорио је те своје мисли као научник и као патриота, као човек који је проникао у душу нашега народа, који је откривао многе законитости његовог угроженог опстанка.“

Време јасно показује колико смо га када и по којим питањима консултовали, уважавали, од њега учили и тако научени се понашали. Таквог Цвијића представља Војислав С. Радовановић писаном речи, која ће дуго трајати, подстицати на боље, подучавати за будућност.

Објективност Цвијићевог научног мишљења

У анализи Цвијићевог стваралаштва Војислав С. Радовановић долази до закључака који још једном потврђују висок научни ниво оснивача наше савремене географије у пуном смислу те речи. Констатује да „Стичу-

ћи у својој младости корене географске научне мисли, Цвијић бележи на једноме месту да је још као гимназијалац стремио ка науци, а нарочито као студент географије на Великој школи у Београду. „Цео свој научно-истраживачки рад Цвијић је усмерио углавном на географско-етнографским проучавањима Балканског Полуострва. Из тог плодносног рада поникле су многе расправе и студије, откривајући пред научницима целога света, боље рећи пред културним и цивилизованим светом, природне знаменитости Балканског Полуострва и њихов значај, етничке проблеме балканских народа и њихову прошлост и савремено стање. Резултат тих Цвијићевих истраживања остаће за вечита времена класичан извор, а у појединим питањима резултати његових истраживања остаће ненадмашни.“

Одјек објективности Цвијићевог научног мишљења Војислав С. Радовановић вишеструко уважава, цени и потенцира. Зна готово све његове заслуге за унапређење науке, оснивање научних часописа и научних институција, учешће на научним и државничким скуповима, тешкоћама на истраживачким путовањима врлетним просторима Балканског полуострва. Зна све о сусретима са виђеним људима, учешћу у историјски важним догађајима, ратовима који су га спутавали, бдењу над судбином српског народа и сл. На све то, Војислав С. Радовановић, истинитошћу писане речи, цитира Пера Слијепчевића (1888-1964), германисту, професора Универзитета у Београду, писца књиге Јован Цвијић (Просветна библиотека 12, Сарајево, 1927.). „Ниједан човек од науке није указао више услуга нашој националној ствари. Значи ли да је он, у времену кад је требало да свака прискаче и помаже колико је кадар, послао своју Науку у службу Отаџбине, да и она отслужи свој рок, како јој се нареди. Срећом не! Из сваког написа Цвијићева о нашој земљи и народу осећа се жив патриотизам, али уједно и брига да се служи истини. Истина је старија од отаџбине.“

ЛИТЕРАТУРА

- Радовановић, С. В. (1955-1957). О неким Цвијићевим антропогеографским и етнолошким основама утканим у једну новију историјско-књижевну студију о једном знаменитом српском писцу. *Гласник Етнографског института САНУ*, (4-6).
- Радовановић, С. В. (1955-1957). Цвијићева антропогеографска испитивања. *Гласник Етнографског института САНУ*, (4-6).
- Радовановић, С. В. (1958). *Јован Цвијић*. Београд: Нолит
- Филиповић, С. М. (1957). Цвијићева антропогеографска школа, *Географски преглед*, (1), Географско друштво Босне и Херцеговине, Сарајево.
- Сион, Ж. (1921). Нова област у антропогеографији. *Гласник Географског друштва*, (5).
- Цвијић, Ј. (1987). Антропогеографски списи (Антропогеографски проблеми Балканског полуострва), Сабрана дела Јована Цвијића, (4/1), САНУ, НИРО Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

- Чубриловић, В. (1987). Живот и рад Јована Цвијића, Сабрана дела Јована Цвијића, књига 1, САНУ, НИРО Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић, П. (1991). Предговор првој књизи Геоморфологије, Сабрана дела Јована Цвијића, књига 6, САНУ, НИРО Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Васовић, М. (1994). *Јован Цвијић – научник, јавни радник, државник*. Нови Сад и Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића и Издавачко предузеће Матице српске
- Медаковић, Д. (1995). Јован Цвијић – утемељивач путева нашег духовног сазревања. *Гласник Српског географског друштва*, (LXXV/1).
- Станковић, М. С. (2013). Антропогеографска школа Јована Цвијића, *Зборник радова поводом 20-те годишњице Географског друштва Републике Српске*, Бањалука.
- Станковић, М. С. (2014). Цвијићева географска школа и њени академици, научна монографија Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.

Stevan. M. Stanković

VOJISLAV S. RADOVANOVIĆ ON JOVAN CVIJIĆ

Summary

Vojislav S. Radovanović (1894-1957) is one of the best-known students and associates of Jovan Cvijić, the founder of the famous anthropogeographic school. After defending his doctoral dissertation (1924), Radovanović became an assistant and a professor of anthropogeography at the University of Belgrade and the writer of a textbook *Fundamentals of anthropogeography*. Vojislav S. Radovanovic wrote about the life and work of Jovan Cvijić (1865 - 1927) on more occasions because he personally knew him. He applied Cvijić's scientific methods and gave scientific explanations of his views. We emphasize Vojislav S. Radovanović's book entitled *Jovan Cvijić*, 223 pages, published in 1958 in Belgrade. He accentuates the importance of Cvijić's complex research on the relationship between man, society and nature. He says that the famous work of Jovan Cvijić *Anthropogeographic problems of the Balkan Peninsula* presents the basis of the program of further research of merging and permeating elements between man and nature. This also applies to mutual influence of the entire nature on ethnic characteristics of the population, human artefacts and migrations. The work is important for geography, ethnology, sociology, demography, psychology, history, ecology, political science and spatial planning. He clearly indicates the width of scientific views and objectivity of Jovan Cvijić's opinions and reinforces this argument with attitudes of national and foreign scientists, who had studied the work of the founder of our modern geography, particularly anthropogeography, in which Cvijić had achieved renowned scientific results both in Europe and the world. Vojislav S. Radovanović said that Jovan Cvijić was not a nationalist and chauvinist, but a great patriot, what he had always demonstrated through his work.